

Bunlardan başka kaynaklarda Cessâs'ın *Şerhu'l-Câmi 'i's-şagîr*, *Şerhu Muhtaşarı'l-Kerhî*, *Şerhu'l-esmâ' i'l-hüs-nâ*, *Şerhu'l-Menâsik li-Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, *Cevâbü'l-mesâ' il* adlı eserlerinden söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 4-5, 49, 69-71; II, 8, 34; III, 4-5, 246, 329, 400; a.mlf., *Uşûl-ü'l-fıkh* (nşr. Uceyl Cäsım en-Neşemî), Küveyt 1405/1985, I, 5-22; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 208; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IV, 314-315; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, Bağdad 1356, s. 122; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 105-106; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, XVI, 340-341; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, III, 959; Kureşî, *el-Cevâhîr-ül-muğiyye*, Haydarâbâd 1332, I, 84-85; II, 239; İbrâhîm el-Misrî, *Nazmü'l-cümân ft tabakâti aşhâbi'n-Nu'mân*, TSMK, III, Ahmed, nr. 2832, vr. 93^a-94^b; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 118, 130; Aynî, *İkdü'l-cümân*, TSMK, III, Ahmed, nr. 2911, vr. 93^a-94^b; İbn Tağrıberdî, *en-Nücmü'z-zâhire*, Kahire 1352/1933, IV, 138; İbn Kutluboga, *Tâc-ül-terâcim*, s. 6; İbn Kemâl, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4820, vr. 84^a-b; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfesssîn*, s. 55; Süleyman el-Kelevî, *Kitâbü A'lâmi'l-ahyâr*, TSMK, III, Ahmed, nr. 2949, vr. 175^a-176^b; Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Ahmed Neyle), Musul 1380/1961, s. 66-67; Gazzî, *et-Tabakâtü's-seniyye ft terâcimi'l-Hanefiyye* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî), Kahire 1390/1970, I, 477-480; *Keşfü'z-zunûn*, I, 32, 46, 111, 562, 568, 609; II, 1032, 1627, 1628, 1635; Leknevî, *el-Fevâ'id-ül-behiyye*, s. 27-28; Brockelmann, *GAL*, I, 178, 181, 204; *Suppl.*, I, 335; Sezgin, *GAS*, I, 424, 437, 441, 444-445; Mustafa el-Merâgî, *el-Fethu'l-mübîn ft tabakâti'l-uşûliyyîn* (baskı yeri yok), 1366/1947, s. 203-205; M. Zâhid Kevserî, *Ma'âlât*, Kahire 1372, s. 254; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefstr ve'l-müfesssîn*, Kahire 1381/1961-62, III, 104-109; Ahmed Emîn, *Zuhrü'l-İslâm*, Kahire 1966, I, 223; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhiş ft 'ulûm'l-Kur'ân*, Beyrut 1393/1973, s. 377-378; Mevlüt Güngör, *Cassâs ve Ahkâmü'l-Kur'an*, Ankara 1989, s. 7-49; Saeedullah, "Life and Works of Abû Bakr al-Râzi al-Jassâs", *IS*, XVI/2 (1977), s. 131-141; O. Spies, "al-Djassâs", *EI*² (İng.), II, 486.

MEVLÜT GÜNGÖR

CESTÂNİLER

(bk. DEYLEM).

el-CEVÂBÜ'L-FESİH

(الجواب الفسيح)

Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1317/1899)

hristiyan Abdülmesih b. İshak el-Kindî'nin risâlesine reddiye olarak kaleme aldığı eseri.

Tam adı *el-Cevâbü'l-fesih limâ lef-fekahû 'Abdülmesih*'dir. Halife Me'mûn zamanında (813-833) Abbâsî emirlerinden Abdullah b. İsmâil el-Hâşimî'nin İslâm'a davet konusunda yazdığı risâleye hristiyan Abdülmesih b. İshak el-Kindî'nin İslâmiyet'e karşı Hristiyanlığı yücelten ve İslâm'ı eleştiren cevabî risâlesine reddiye olarak kaleme alınmıştır.

Müellif eserin başında, Abdülmesih'in Londra'da ilk olarak 1880'de neşredilen risâlesini 1886'da gördüğünü, bilinenlerden farklı bir şekilde İslâm'a saldıran bu risâleye cevap verme ihtiyacını hissettiğini belirtmektedir. Âlûsî kitabının başında eserine *el-Kavlü'l-fesih fi Reddi 'Abdülmesih* adını verdiğini ifade ettiği halde birinci cüzün sonunda eserin adını *er-Reddül-fesih 'âlâ mâ lef-fekahû 'Abdülmesih* olarak zikretmekte, ancak 1306'da (1888) neşredilen eser *el-Cevâbü'l-fesih limâ lef-fekahû 'Abdülmesih* ismini taşımaktadır.

Yazar Kindî'nin risâlesinden pasajlar naklederek tenkidini yapmakta, ithamları cevaplandırmaktadır. Kendisinden önce müslümanlar tarafından kaleme alınan reddiyelerden faydalanan müellif kaynaklarını belirtmekte ve bu eserlerden nakillerde bulunmaktadır. Faydalandığı ve alıntılar yaptığı eserler arasında Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl*'i, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Hidâyetü'l-hayârâ'sı*, babası Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin *Rûhu'l-me'ânî'si*, Abdullah b. Abdullah et-Tercümân'ın *Tuhtetü'l-erîb*'i, Şehâbeddin el-Karâfî'nin *el-Ecvibetü'l-fahîra'sı*, Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *el-Cevâbü's-şahîh*'i, Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhârü'l-ḥakk*'ı bulunmaktadır.

Âlûsî yahudi ve hristiyan fırkalarını, hristiyan âmentüsünü, konsilleri, Hristiyanlık'ta ortaya çıkan bid'atları, Nevfel et-Trablusî'nin *Sevsenetü Süleymân fi Uşûli'l-'akâ'id ve'l-edyân* adlı eseriyle Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl*'inden naklen verdikten sonra Kindî'nin Hanîf kavramı ile ilgili görüşlerini ve Hz. İbrâhîm'in doksan yaşına kadar putperest olup Uzzâ denilen puta taptığı iddiasını reddeder. Sadece Hz. İshak'ın ve onun neslinin Hz. İbrâhîm'e vâris olduğu yolundaki yahudi ve hristiyan inancını eleştiren yazar, İshak'ın değil İsmâil'in kurban edilmek istendiğini, Hz. İbrâhîm'in müslüman olduğunu delillerle ortaya koyar. Kitâb-ı Mukaddes'ten çeşitli deliller getirmek suretiyle teslîs'i savunan Kindî'yi yine kutsal metinler ve akli delillerle reddeden müellif Allah'ın sıfatlarını konusundaki İslâmî inancı nakleder. Hz. İsa'nın Allah'tan bir kelime* ve ruh oluşunu izah eder. Nübüvvet karşısında

insanların tavırlarını, Hz. Muhammed'in peygamberliğine delâlet eden işaret ve müjdeleri nakleder. Taaddüd-i zevcât, ifk hadisesi, Hz. Muhammed'in zevcele-ri ve İslâmî cihad ile ilgili tenkitleri cevaplayan yazar Hz. Muhammed'in vefat ve definyle ilgili ithamlarla sahâbeye yönelik iftiralara cevaplandırır. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediğini, vahyin mahiyet ve şekillerini, Kur'an'ın mucize oluşunu, nesih, halku'l-ef'âl ve yalancı peygamberlerle ilgili meseleleri açıklar. Hristiyanların ibadet öncesi temizlik kuralları ve ibadetleriyle ilgili durumlarını eleştirerek sünnet olmaya karşı tavırlarını tenkit eder ve Tevrat ile İncil'in tahrif edildiğini delilleriyle ortaya koyar.

Müellif bu eserinde kendisinden önce yazılan reddiyelerden faydalanan Hristiyanlığın inanç ve ibadet esaslarını nakli ve akli delillerle tenkit etmekte, onların İslâm'a yönelttiği tenkitleri de aynı metotla çürütmektedir.

İslâm-hristiyan polemik tarihi içinde yer alan bu eser iki cüz bir arada tek cilt halinde yayımlanmıştır (Lahor 1306, 482 sayfa).

BİBLİYOGRAFYA :

Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî, *el-Cevâbü'l-fesih limâ lef-fekahû 'Abdülmesih*, Lahor 1306; Serkis, *Mu'cem*, I, 8; C. Troupeau, "al-Kindî", *EI*² (Fr.), V, 123-124.

ÖMER FARUK HARMAN

el-CEVÂBÜ'S-SAHİH

(الجواب الصحيح)

İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328)

Hristiyanlığa reddiye olarak kaleme aldığı eseri.

Tam adı *el-Cevâbü's-şahîh li-men beddele dîne'l-Mesih* olan eser, Sayda Piskoposu Pavlus'a (Paul) nisbet edilen bir risâleye cevap olarak yazılmıştır. Pavlus (1140-1180), müslümanlar tarafından hristiyanlara yöneltilmiş gibi gösterdiği bazı tenkit ve sorulara karşı Hristiyanlığı savunucu ve İslâm'ı tenkit edici mahiyetteki cevaplardan oluşan bir risâle yazmış, hristiyan çevrelerde elden ele dolaşan bu risâle İbn Teymiyye'nin ifadesine göre kendi ilim ve din adamlarının temel mesnedi olmuştur (*el-Cevâbü's-şahîh*, I, 19). Önceleri Pavlus'un bir arkadaşına gönderdiği bir risâle mahiyetinde olan eser, yazarın çeşitli ülkelere seyahati esnasında bir araya geldiği kişilerin görüşleri de katılmak suretiyle

kitap haline gelmiş ve *el-Kitâbü'l-Man-ḥikī ed-devle ḥâni'l-müberhen 'ani'l-i'ṭikâdi's-ṣaḥîḥ ve'r-re'yi'l-müstakim* adını almıştır (*el-Cevâbü's-ṣaḥîḥ*, I, 19-20). Bu kitap hakkında Karâfî (ö. 684/1285) tarafından *el-Ecvibetü'l-fâḥira 'ani'l-es'ileti'l-fâcira* adıyla bir reddiye yazmıştır. Ayrıca eser 1321'de Kıbrıs'tan Şam'da bulunan İbn Teymiyye'ye gönderilince o da aklî ve naklî delillerin bulunduğu bu kitaptaki iddialara cevap vermek üzere *el-Cevâbü's-ṣaḥîḥ*'i kaleme almıştır (I, 19).

Eser, kitabın telif sebebini açıklayan bir mukaddime ve pek çok fasıldan oluşmaktadır. İbn Teymiyye bu reddiyesinde Kıbrıs'tan gönderilen kitabın sistemine bağlı kalmakla birlikte çok defa işlediği konunun dışına çıkarak çeşitli açıklamalarda bulunur. Genellikle tenkidine risâle yazarının sözünü naklederek başlar. Kitapta takip ettiği metot, iddiaları Kur'an, sünnet ve aklî-mantıkî delillerle çürütmektir; ancak yer yer daha önceki kutsal kitaplardan da deliller zikreder. Pek çok yerde de dine sonradan karışan bid'atları çürütmeyi hedef alan açıklamalarda bulunur.

el-Cevâbü's-ṣaḥîḥ'in dört temel özelliği vardır: Pavlus'un risâlesindeki iddiaların tenkidi, hristiyanların kendi iddiaları için mesnet kabul ettikleri âyet ve hadislerin doğru olarak tefsir ve izahı, Tevrat ve İncil'deki bazı metinlerin yorumunda hristiyanların düştükleri hataların tashihi, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'daki nübüvvet müessesesinin mukayeseli tetkiki. Ancak kitabın temel hedefi Pavlus'un risâlesindeki görüşlerin reddedilmesidir. Bu risâlede altı temel iddia vardır. 1. Hz. Muhammed hristiyanlara değil sadece putperest Araplar'a gönderilmiştir. Nitekim Kur'an da bunu ifade etmektedir. 2. Hz. Muhammed Kur'an'da Hristiyanlığı övmüş ve onların kendi dinleri üzere kalmaları gerektiğini belirtmiştir. 3. Kutsal kitaplar ve peygamberlerin sözleri, Hristiyanlığın benimsediği ekânîm, teslîs ve ittihad konularının doğru olduğunu göstermektedir. 4. Hristiyan inançları aklî ve şer'an doğrudur. 5. Hristiyanlar muvahhiddir. Ekânîm ise İslâm'daki teşbih ve tescîmî ifade eden naslara benzemektedir. 6. Mesîh İsâ Hz. Mûsâ'dan sonra kemal için gelmiştir. Artık ondan sonra yeni bir peygambere ihtiyaç yoktur. Sayda Piskoposu Pavlus'un eseri, bazı noktalarda diğer hristiyan polemik eserlerden farklılık arzeder. Meselâ o Hz. Muhammed'in

nübüvvetini ve tebliğ ettiği Kur'an'ın vahyedilmiş olduğunu inkâr etmemekte, fakat Kur'an mesajının cihanşümûl olmadığını ve Hz. Muhammed'in sadece Araplar'a gönderilmiş bir peygamber olduğunu ileri sürmektedir. Diğer taraftan Hristiyanlık'taki teslîs akîdesinin tevhid inancı olduğunu iddia ederken "uknûm" terimini kullanmamakta, teslîsi bir olan Tanrı'nın üç ismi olarak izah etmektedir.

Dört cüzden oluşan *el-Cevâbü's-ṣaḥîḥ*'in birinci cüzünde birinci, ikinci ve üçüncü iddialar; ikinci cüzünde dördüncü iddia ve teslîs inancı; üçüncü cüzde dördüncü iddia ile birlikte hulûl meselesi, beşinci ve altıncı iddialar; dördüncü cüzde ise yine altıncı iddia cevaplandırılmakta, bu arada Hz. Muhammed'in nübüvveti ve bu konudaki Kur'ânî deliller incelenmektedir. İbn Teymiyye, Pavlus'un Kur'an âyetlerini eksik ve yanlış yorumladığını belirterek Kur'ânî mesajın ve Hz. Muhammed'in nübüvvetinin cihanşümûl olduğunu yine Kur'an âyetleriyle göstermekte, teslîsle ilgili iddiaların ise kendi kutsal kitaplarındaki müphem ifadelerden kaynaklandığını ortaya koyarak Kitâb-ı Mukaddes'ten aldığı delillerle teslîs inancıyla ilgili iddiaları çürütmektedir. Pavlus eserinin son bölümünde adalet dini ve fazilet dini olmak üzere iki çeşit din bulunduğunu, fazilet dininin adalet dininden üstün olduğunu, Hristiyanlığın fazilet dinini temsil ettiğini, dolayısıyla fazilet dinine erişince artık daha fazla dinî terakkiye gerek olmadığını söyleyerek Hristiyanlığın İslâm'dan öğreneceği hiçbir şeyin bulunmadığını ve İslâm'ın hristiyanlar için lüzumsuz olduğunu ileri sürmektedir. İbn Teymiyye ise Pavlus'un dinin mahiyetini yanlış anladığını belirtmekte, faziletsiz bir adaletin veya adaletsiz bir faziletin eksikliğini vurgulayarak İslâm'ın hem adaleti hem de fazileti tam olarak bir araya getiren yegâne din olduğunu ortaya koymaktadır.

İbn Teymiyye bu çok geniş polemiginde yeni görüşler ileri sürmez. Bizzat kendisi istifade ettiği İslâm bilginlerinin adını verir. Eserde İbn Teymiyye'nin özellikle Hasan b. Eyyûb, İbn Hazm ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'den faydalandığı görülmektedir.

el-Cevâbü's-ṣaḥîḥ'in birçok yazma nüshası mevcuttur (Brockelmann, II, 123). Eser ayrıca Kahire'de dört cilt olarak neşredilmiştir (1322/1905, 1964). Kitaptaki Tevrat ve yahudilerle ilgili bilgiler Alfred Morabia tarafından "İbn Taymiyye

ya, Les Juifs et la Tora" adıyla (*St.I*, sy. 49 [1979], s. 91-122; sy. 50 [1979], s. 77-107), Eutyhès'nin görüşleriyle ilgili tenkitleri ise Gérard Troupeau tarafından "İbn Taymiyya et sa Réfutation d'Eutyhès" adıyla incelenmiştir (*BEQ*, sy. 30 [1978], s. 209-220).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-ṣaḥîḥ*, Kahire 1964, I-IV; Di Matteo, *Ibn Taymiyya*, Palermo 1912; E. Fritsch, *Islam und Christentum in Mittelalter*, Beiträge zur Geschichte der muslimischen Polemik gegen das Christentum in arabischer Sprache, Breslau 1930, s. 25-33; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 123; L. Marraccio, *Alcorani textus Universus*, Patavii 1968; Ma'a'l-Mektebe, s. 324-325; S. M. Stern, "The Oxford Manuscript of Ibn Taymiyya's Anti-Christian Polemics", *BSOAS*, XXIX (1959), s. 124-128; G. C. Anawati, "Polémique, Apologie et Dialogue Islamo-Chrétiens", *Euntes Pocete*, XXII, Roma 1969, s. 407-411.

MEHMET AYDIN

CEVÂD ALİ

(جواد علی)

Iraklı tarihçi
(1907-1987).

Kâzimiye şehrinde doğdu; ilk, orta ve lise tahsilini Bağdat'ta yaptı. Daha sonra aynı şehirdeki Dârülmualimîne'l-âliyye'ye devam etti ve 1931 yılında buradan mezun oldu. 1933'te doktora yapmak üzere Almanya'ya gitti; Hamburg Üniversitesi'nde Mehdî konusundaki *Der Mahdi der Zwölfer Schia und seine vier Sabire* adlı tezini 1939 yılında tamamladı ve Bağdat'a döndü. 1941'de tutuklandı, yaklaşık iki ay hapiste kaldı. Başta mezun olduğu Dârülmualimîne'l-âliyye olmak üzere çeşitli yüksek öğretim kurumlarında tarih hocası yaptı ve Bağdat Üniversitesi'nde profesörlüğe yükseltildi. 1947 yılında Bağdat'ta kurulan el-Mecmau'l-İlmiyyü'l-İrâkî'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı ve bu müessesenin genel sekreterliğine getirildi. Bu kurumun çıkardığı dergide birçok ilmi makale yazdı. 1957 ve 1958 yıllarında Amerika'da Harward Üniversitesi'nde misafir profesör olarak ders verdi. 26 Eylül 1987'de Bağdat'ta vefat etti.

Tarih sahasındaki ilmi çalışmalarıyla tanınan Cevâd Ali araştırmalarını daha çok İslâm öncesi Arap tarihine hasretmiştir. Bu konudaki belli başlı kaynak ve araştırmalar yanında bilhassa müsteşriklerin Arabistan'da yaptıkları arkeolojik çalışmaların sonuçlarından faydalanmış, bu vesikalardaki bilgileri İslâm mü-